

XVI. YÜZYIL ANADOLUSUNDA DIŞ GÖÇLER: ŞARKİYAN*

Alpaslan Demir**

Özet

Osmanlı Devleti'nin, idari, sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili verileri kapsamı bakımından tahrir defterleri mevcut arşiv kaynakları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Tahrir Defterleri ışığında Osmanlı Devleti'nin pek çok şehri sosyo-ekonomik yapı bakımından incelenmiştir. Tahrir defterleri çerçevesinde Anadolu'nun çeşitli şehir ve sancaklarını çalışan araştırmacıların hem fikir olduğu konu 16. yüzyıl Anadolu'sunda bir nüfus artışı yaşandığıdır. Genel itibarıyla araştırmacıların ekseriyeti, çalıştıkları bölgelerdeki nüfusun yüzyıl içerisinde iki katına çıktığını ifade etmekte ve aşırı bir nüfus artışından bahsetmektedir. Mevcut nüfus artışına karşın, Türkiye sınırları içinde kalan bölgeler için yapılmış olan tahrir çalışmalarında, demografik yapının açıklanması açısından çok önemli olan, Osmanlı/Anadolu dışından yada içinden gelen ve nüfus artışına katkı yapan göç konusu ya hiç incelenmemiş ya da istatistiklere yer verilmeden sadece bir iki paragraf bahsedilerek geçiştirilmiştir. Tahrir Defterlerinde mevcut dış göç verileri arasında şarkî, şarkiyân ya da şarklu şeklinde geçen kayıtlar dikkat çekmektedir. Tahrir Defterlerinde geçen şark kavramının ne olduğu münferit bir çalışma yapılmadığından dolayı tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Tahrir Defterleri ekseninde yapacağımız bu çalışmada, Orta ve Doğu Anadolu'da mevcut 50'den fazla şehir yada kasaba merkezine ait veriler çerçevesinde şark tabirinin ne anlam ifade ettiği ortaya konulmaya ve bu veriler dış göç bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tahrir Defterleri, 16. Yüzyıl, Göç, Safevi, Osmanlı.

Abstract

Tahrir Registers have an important place within the present archive sources as they include the information about governmental, economic and social structure of Ottoman Empire. In the light of tahrir registers, many cities of Ottoman Empire have been scrutinized. The issue about which researchers, who work on various cities and counties, agree in the frame of Tahrir registers is that there appeared a population increase in the 16th century Anatolia. Generally, most of the researchers state that, in the places they worked in this century, the population increased twofold, and they mention about an excessive population increase. Despite this existing population increase, in the tahrir studies which were done for the areas within the borders of Turkey, the

* CIEPO 19. Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, Van 26-30 Temmuz 2010'da sunmuş olduğum "Tahrir Defterlerinde Geçen Şarkî Tabiri Nedir?" adlı tebliğimin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü TOKAT. alpaslandemirtr@yahoo.com.

issue of migration, which has an important place from the aspect of explaining the demographic structure, which is inside or outside of Ottoman/Anatolia and contributing the population increase, either has never been scrutinized, or have been procrastinated by mentioning about it just two paragraphs without showing any statistics. In the Tahrir registers, within the existing information about migration, the records such as şarki, şarkıyan or şarklu take attention. What the concept of şark is within the Tahrir registers has not been explained exactly since there isn't any discrete study about it. In this study, which will be done in the frame of tahrir registers, what the term şark means will be tried to revealed in the light of information which more than fifty city or town centre existing in Middle and East Anatolia and this information will be evaluated in the context of migration.

Key words: Tahrir Registers, 16th century, Migration, Safevi, Otoman.

GİRİŞ

Hiç şüphesiz Tahrir Defterleri, Osmanlı Devleti'nin, idari, sosyal ve iktisadi yapısı ile ilgili bilgiler aktarması açısından arşiv kaynakları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim, bu defterleri ilim alemine tanıtan Ömer Lütfi Barkan'dan sonra pek çok araştırmacı Tahrir Defterleri ekseninde çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda, gerek Anadolu'nun gerekse Anadolu dışındaki Osmanlı toprağı olan şehirlerin büyük bir kısmı çalışılmıştır.¹

Tahrir Defterleri üzerine yapılan çalışmalarda, teknolojik gelişmelere bağlı olarak, bir hayli yol alınmış olmasına karşın, metot konusunda çeşitli eleştiriler de getirilerek, Tahrir Defterleri konusunda yaptığı çalışmalarla ekol konumuna gelmiş olan hocaların geliştirdikleri metodun herkes tarafından taklit edilmesinden dolayı çalışmaların standartlaştığı ifade edilmiştir.² İlk dönem yapılan tahrir çalışmaları ile kıyaslandığında günümüzde, teknolojik gelişmelere paralel olarak Tahrir Defterleri verileri daha detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bütün bu gelişmelere karşın, Türkiye sınırları içinde kalan bölgeler için yapılmış tahrir çalışmalarında, çok önemli olmasına karşın, göç konusu ya hiç incelenmemiş ya da istatistiklere yer verilmeden bir iki paragraf bahsedilerek geçiştirilmiştir.³

¹ Tahrir defterleri ekseninde yapılan çalışmaların listesi için bkz. Adnan Gürbüz, *XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, Dergah Yay., İstanbul Ağustos 2001.

² Erhan Afyoncu, tahrir çalışmalarında herkesin Ömer Lütfi Barkan, Nejat Göyünç, İsmet Miroğlu, Özer Ergenç, Bahaeddin Yediylıdız, Heath Lowry ve Feridun Emecen tarafından geliştirilen metodu kullanması nedeniyle çalışmaların standartlaştığını ve ileri gitmediğini ifade etmektedir, bkz. Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11, 2003, s. 267-286.

³ Alpaslan Demir, "16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi", *Bilgi*, S. 50, Yaz 2009, s. 15. Özellikle Balkanlar için yapılan çalışmalarda göç konusuna

Tahrir defterleri verileri çerçevesinde ortaya konan her hangi bir yerleşmenin 15 veya 16. yüzyıldaki demografik yapısını aydınlatmada göç verileri önemlidir. Yüzyıl içerisinde meydana gelen nüfus artışı yada eksilişinin nedenlerini ortaya çıkarabilmek için iç ve dış göç verilerinin dikkatli irdelenmesi gerekmektedir. Yüzyıl içerisinde nüfusun nasıl arttığı veya eksildiğini bilmek yapılacak yorumların sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

Doktora çalışmamız sırasında göç verilerini belli bir sistematik çerçevesinde ele alarak araştırdığımız mekanın “nüfus artışına/nüfusun gelişimine” etkisi açısından incelemiştik.⁴ Bu çalışma sırasındaki en büyük sıkıntı ise verilerin bilgisayar ortamına aktarılması konusunda metot olarak örnek alabileceğimiz bir çalışmanın olmayışı idi.⁵ Nitekim bu çalışmada verilerin ortaya konmasında eksiklik olarak gördüğümüz bazı noktalara⁶ daha sonraki dönemde Diyarbakır şehir merkezi üzerine yaptığımız çalışmada⁷ dikkat ederek, verilerin kullanımını daha sağlıklı bir hale getirmeye çalıştık.

Genel anlamıyla göç, kişi ya da grupların yaşadıkları mekanı terk ederek kısa süreli veya devamlı olarak yaşamak amacıyla başka bir yere gitmeleridir. Bu açıdan göç tanımı içinde, hareket, yer, mesafe, zaman ve kalıcılık boyutu gibi unsurlar bulunmaktadır.⁸ Göçler, gönüllü, zorunlu ve bilinçsiz olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Gönüllü göçler ise kendi içinde iç-dış ve kalıcı-geçici olmak üzere ikiye ayrılır.⁹ Göçler, nüfus hareketi yönüne

yeterince değinildiğini söylemek mümkündür, bkz. Osman Gümüşçü, “Internal Migration in Sixteenth Century Anatolia”, *Journal of Historical Geography*, S. 30/2, 2004, s. 245.

⁴ Alpaslan Demir, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 198-247.

⁵ Tahrir Defterleri'ndeki göç verilerinin kullanımı ile ilgili olarak Osman Gümüşçü tarafından bir makale yayınlanmıştır. Bu makale, doktora çalışmamız sırasında bize yön vermiştir, bkz. Osman Gümüşçü, “Internal Migration ...”, s. 231-248.

⁶ Alpaslan Demir, a.g.t., s. 243-244.

⁷ Alpaslan Demir, a.g.m., s. 15-28.

⁸ Osman Gümüşçü, “Internal Migration ...” s. 231.

⁹ Osman Gümüşçü, “Internal Migration ...”, s. 231; Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, (Çev. Prof. Dr. Nilgün Çelebi), Anı Yay., 7. baskı, Ankara 2004, s. 181. Thomas Faist, göçü, “a) Alan: Yerli-Uluslar arası b) Zaman: Geçici-Daimi c) Akışın boyutu: Bireysel, Grup olarak, Kitlesele göç d) Sebep: Gönüllü-Gönülsüz e) Yasal durum: Yasa dışı- Yasal” şeklinde kategorilere ayırmıştır, bkz. Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Ulaşımı Toplumsal Alanlar*, Bağlam Yay., İstanbul 2003, s. 47-50. Nilüfer Demir ise, göç tasnifini şu şekilde yapmaktadır: Göç, yapısal olarak iki grupta ele alınabilir. Birinci grup; Bireysel göç: Kişinin kendi isteğiyle yaptığı hareket; Kitlesele göç: Toplumsal, siyasal yada ekonomik sebeplerden kaynaklanan hareket; Zincirleme göç: Grup kararıyla yapılan hareket olmak üzere üçe ayrılır. İkinci grup ise Zorunlu göç: kişilerin istemi dışında göçe zorlanması ve Gönüllü göç: Ekonomik yada siyasal-sosyal nedenlere bağlı olarak kendi isteği ile yaptığı hareket olmak üzere ikiye ayrılır, bkz. Nilüfer Demir, *Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2004, s. 115.

göre ise kırdan şehire, kırdan kıra, şehirden kıra ve şehirden şehire olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.¹⁰

Tahrir defterlerindeki göçle ilgili verileri dolaylı ve doğrudan olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Dolaylı verilere, toponimiyle ilgili bilgilerden ulaşabilmekteyiz. Mahalle ya da köy ismi olarak kullanılan Koçhisar, Erzurum, Tiflisi, Karamani, Erzincani, Engirilü (Ankaralı) gibi ifadeler, bu yerleşim yerlerinde yaşayanların yerleşim yerine ismi verilen bölgelerden geldiklerini gösterebilir.¹¹ Fakat, çalışmalarımızda bu tür verileri dikkate almadık. Göç ile ilgili çalışmalarımızda kapsam dışı bıraktığımız diğer bir veri çeşidi ise, köy/mezralarda daha önceki tahrir verilerine göre ortaya çıkan ya da kaybolan nüfustur. Bunun nedeni ise bu kişilerin nereye gittiği ya da nereden geldiklerine dair her hangi bir açıklama olmamasıdır.¹²

Tahrir defterlerinde esas aldığımız göç verilerini (doğrudan veriler) incelenen bölge açısından gelen göçler ve giden göçler olarak ikiye ayırabiliriz. Giden göç kayıtları defterlerde çok fazla geçmektedir. Buna örnek olarak isimlerin yanına düşülen “der X”, “gaib”, “perakende olmuş” veya “birûnî” kayıtlarını verebiliriz. Bu tür kayıtlardan “gaib”, “birûnî” olarak kaydedilen şahıslar ile “perakende olmuş” şeklinde kaydedilen yerleşmelerdeki şahısların nereye gittiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Gelen göçlere, yani bölgeye dışarıdan gelen göçlere dair veriler ise, a) Açık bir şekilde isimlerin üzerine düşülen notlar: “an X amed”, “an karye-i X tabi’-i X”, “an karye-i X”, “an reaya-yı X”; b) İsimlerin altına düşülen kayıtlar: “Malatya”, “Gergerî”, “Erzincanî”, “Şarkî”; c) İsimlerin altında baba adı olarak geçen kayıtlar “Halil veled-i Artukabadî”, “Seydi veled-i Erzincanî”; d) Deftere düşülen kayıtlar;¹³ e) İlk defa çıkan gruplar¹⁴ olarak beş gruba ayırmak mümkündür.¹⁵

¹⁰ Osman Gümüşçü, “Internal Migration ...”, s. 231-232.

¹¹ Alpaslan Demir, a.g.t., s. 206-207. Şehir ya da bölge isimli yerleşme adlarının adı geçen yerden gelenler tarafından kurulduğuna dair en güzel örnek İstanbul’daki Aksaray mahallesi örneğidir. “... Padişahdan emr oldu ‘Aksaray’dan ev sür İstanbul’a getir’ deyu. İshak Paşa padişahın emrini yerine getirdi, şimdiki halde ‘Aksaray ili mahallesi’ kim vardır, İshak Paşa sürüb getirdiği halkdır.”, bkz. Aşık Paşazade, *Aşık Paşazade Tarihi*, İstanbul 1332 (Hicri), s. 173.

¹² Örneğin, Niksar’a bağlı Alan-ı Zünnav köyünde yüzyılın başında sadece 20 nefer gayrimüslim yaşarken, yüzyılın son tahririnde buraya meskun gayrimüslimler dışında 68 nefer müslim yerleşmiştir, bkz. BOA.TD. 54, s. 113, Tk 10, vrk. 28 b-29 a; Ak Pınar köyünde yüzyılın başında 1 nefer bulunurken, bu sayı yüzyılın sonunda 52 nefere çıkmıştır, bkz. BOA.TD. 54, s. 114, TKGM.TD. 10, vrk. 16 b; Alaüddin köyünde yüzyılın başında 5 müslim nefer kayıtlı iken, bu köy yüzyılın sonunda meskun değildir, bkz. BOA.TD. 54, s. 104, TKGM.TD. 10, vrk. 58 b. Daha detaylı bilgi için bkz. Alpaslan Demir, a.g.t., s. 208.

¹³ Divriği’nin son defteri TKGM.TD. 153, s. 11 a-13 b’de Ermeni mahallesinde geçen “An nefsi-i Divriği kadim neferen 527 An garbiyan ki amed 50” kayıttan da anlaşılacağı üzere, burada mahallenin yerli halkı ile sonradan gelenler için bir ayırım yapmıştır. Fakat, bu kaydın bahsettiği 50 nefer, bir önceki tahrir olan BOA.TD. 252, s. 14’te Ermeni mahallesinden ayrı

Bu çalışmada, sadece şarkıyan üzerinde durularak, Anadolu'ya dışarıdan gelen göç olarak katkıları/oranı tespit edilmeye çalışılacaktır.

ŞARKİ TABİRİ ÜZERİNE

Göçle ilgili çalışmalarımız sırasında dikkatimizi çeken en önemli problemlerden birisi bu makalenin konusu olan “şarki” tabirinin ne anlam ifade ettiği idi. Bu kayıtlar defterlerde “şarkî”, “şarkiyân”, “şarklu” yada “an şark amed” şeklinde geçmektedir. Genel itibari ile Orta Anadolu'nun doğusunda kalan bölgeler bu tabirin içerisine girer. Ayrıca, 16. yüzyıl Osmanlısı için şark tabiri İran'ı da niteler.

Akif Erdoğan, 1584'te Kayseri nüfusunun % 13'ünü oluşturan ve “şarkiyân” olarak nitelendirilenlerin, Doğu Anadolu'lu heteredoks konar göçer Yörük aşiretlerinin olabileceğini ifade etmektedir.¹⁶ Ankara sancağında bazı yörük cemaatlerinin “şarkdan gelmişler”, “an şark âmed est”, “cânib-i şark âmed est”, “diyâr-ı şarkdan gelmişler” şeklindeki ibareler ile kaydedildiğini görmekteyiz.¹⁷ Benzer şekilde Çorum'da da Türkmen cemaatleri içerisinde şarkıyan cemaati bulunmakta.¹⁸ Kırşehir'de 1584 tahririnde ortaya çıkan şarkıyan mahallesi yörük cemaatlerine ait şahısların yoğun olarak yaşadığı bir yerleşmedir.¹⁹

Bu tür kayıtlar ile bizim incelediğimiz defterlerde geçen şarki kayıtlar köken olarak belki aynı olmasına rağmen aralarında şu fark olsa gerek. İnceleme sahasındaki Şarkiyân kayıtları ile konar-göçer yörüklerden ziyade yerleşik reyanın kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, Huricihan İslamoğlu, 16. yüzyılın ikinci yarısında Kızılbaş isyanları döneminde İran'a kaçan aşiretlerin Anadolu'ya dönmeleri söz konusu olduğunu belirterek “cema'at-i şarkiyân” ibaresinin Doğu Anadolu'dan

olarak ikinci bir Ermeni mahallesi gibi kaydedilmiştir. Son defterde ise, mahalleler birleştirilerek tek bir Ermeni mahallesi yazılmış, fakat yerli sayısı ile dışarıdan gelenlerin sayısı düşülen kayıtlarla belirtilmiştir. Buradaki bu kayıttan BOA.TD. 252'de kayıtlı 50 neferi göç verisi olarak ele alabilmekteyiz.

¹⁴ Tokat'ın ilk iki defterinde mahalle kayıtları arasında Yahudilere dair her hangi bir kayıt bulunmazken, son defterde “Cema'at-i Yahudiyan” kaydı bulunmaktadır. Bunların, göç yoluyla yeni geldiklerini düşünebiliriz, bkz. TKGM.TD. 14, vrk. 154 b.

¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Alpaslan Demir, a.g.t., s. 208-209.

¹⁶ M. Akif Erdoğan, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmileri”, *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 73.

¹⁷ Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 84-85.

¹⁸ Üçler Bulduk, “XVI. Yüzyılda Çorum Sancağı”, *OTAM*, S. 3, Ankara 1992, s. 147.

¹⁹ Rafet Metin, *XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde ve Keskin Örneği)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 25, 93.

gelmiş aşiretleri tanımlamak için kullanıldığını belirtmektedir.²⁰ Dolayısıyla her iki şarki tabiri de köken olarak aynı olmasına karşın, şarki tabirine eklenen cemaat ifadesinin konargöçerliğe izafe olduğu söylenebilir. Nitekim, Sivas'ın ilk defterinde, kırsalda mevcut şarki göçmenlerin 13'ü hırıstiyandır. Benzer şekilde, Tokat'ın yüzyılın ortasına ait defterinde, şehir merkezinde mevcut şarkilerin 6'sı hırıstiyandır. Dolayısıyla, "şarki" tabirinin etnik, sosyal ya da dini bir anlamdan ziyade bölgesel bir anlam ihtiva etmesi daha mümkün görülmektedir.²¹

Bu çalışmanın amacı, tahrir defterlerinde geçen ve bölgesel bir anlam ifade ettiğini düşündüğümüz "şarki" tabirinin ne olabileceğini ortaya koymak, ne olduğu tespit edildikten sonra ise Anadolu'ya dışarıdan gelen göçler içindeki yeri ve önemi üzerinde durmaktır. Bu bağlamda şarki tabiri Orta Anadolu'nun doğusunda kalan yerleşmeleri mi yoksa İran'ı mı ifade etmektedir? sorusunun cevabı aranacaktır. Bunun için ilk olarak Samsun'dan Tarsus'a kadar inen bir hattın doğuya doğru nefsi bulunan yani şehir yada kasaba olarak nitelendirilebileceğimiz²² irili ufaklı 50'den fazla yerleşmenin²³ tahrir defterleri verileri incelenmiştir (bkz. Harita 1). Buradaki amaç, şarki ifadesinin hangi yerleşmelerde geçtiğinin ortaya çıkarılmasıdır. Şarki ifadesinin geçtiği yerleşmenin şarki olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. İkinci olarak şarki ifadesinin geçtiği yerleşmelerde geçen diğer göç verileri ortaya konmuştur. Örneğin şarki ifadesinin geçtiği bir yerleşmede, göç verisi olarak geçen Erzincani, Kahtalı, An Çemişgezek gibi yerleşme yerleri de şarki olarak nitelendirilemez. Dolayısıyla bu çalışmanın iki ayağı bulunmaktadır. Birincisi Orta Anadolu'dan doğuya doğru hemen hemen bütün bölgeyi kapsayan 50'den fazla yerleşmenin hangilerinde şarki kayıtları bulunduğunu belirlemek. Diğeri ise bu kayıtların bulunduğu yerleşmelerde mevcut göçmenlerin geldikleri yerleşme isimlerinden hareketle nerelerin şarki olamayacağını ortaya koymak. İncelediğimiz yerleşmeler içerisinde, o dönemdeki önemine ve büyüklüğüne binaen şarki kayıtların yoğun olabileceğini düşündüğümüz Amasya'yı tahrirlerdeki nefis kayıtlarının olmamasından dolayı kapsam dışı

²⁰ Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yay., İstanbul 1991, s. 278.

²¹ Alpaslan Demir, a.g.t., s. 250.

²² Kırsal bölgeye ait verilerin dikkate alınmamasının iki nedeni bulunmaktadır. İlki, daha önceki çalışmalarımızdan elde ettiğimiz sonuca göre şehir merkezine nerelerden göçmen gelmiş ise hemen hemen aynı bölgelerden kırsala da göçmen gelmiştir. Dolayısıyla bu anlamda sadece şehir merkezleri verilerini ele almak fikir yürütmek için yeterlidir. İkinci neden ise zamanla alakalıdır. Bu çalışmada Tahrir defterlerinde sadece şehir yada kasaba merkezlerinde kayıtlı yaklaşık 80 bin ismin tarandığı göz önüne alındığında, kırsal kesimi veri taramasına katmak zaman açısından bu makalenin boyutunu aşmış olacaktır.

²³ Fakat, belirtmemiz gereken önemli bir husus şudur ki Anadolu'nun batı bölgesini bir makale boyutunu aşacak olmasından dolayı kapsam dışı bırakmış olmamız dezavantaj olabilir. Bu bağlamda burada yapacağımız yorumlar tamamen incelediğimiz yerleşmelerin verileri çerçevesinde olmuştur.

bırakmış olmamız bir eksiklik olabilir. Bu çalışmadaki asıl eksiklik ise Van bölgesinin mufassal tahrirlerine sahip olmayışımızdır.²⁴

İncelediğimiz yerleşmeler içerisinde Bayburt, Kemah, Arabkir, Harput, Çermik, Siverek ve Birecik de dahil olmak üzere bu yerleşmelerin doğu tarafında şarki kaydına rastlanmamıştır (bkz. Harita 1). Buraların batısında yer alan incelediğimiz bütün yerleşmelerde şarki kaydı bulunmaktadır. Dolayısıyla birinci aşamada şarki olarak nitelendirilen bölge bu hattın doğusunda kalan bölge olmalıdır. Bu alan içerisinde daha çok Diyarbakır Eyaletine bağlı yerleşmeler bulunmaktadır. Diyarbakır eyaleti dışında kalan ve şarki kaydına rastlanmayan Bayburt, Kemah, Erzincan ve Erzurum bulunmaktadır. Erzurum'da şarki kaydına rastlamamak çok şaşırtıcı olmasa gerek. Nitekim 1540 yılında Erzurum nefsi sadece 21 nefer barındıran ve Safevi saldırıları nedeniyle harap²⁵ konumda bir yerleşmedir. Nitekim Erzurum'a bağlı köylerde kaydedilen reaya isimleri altında geçen ve dışarıda anlamına gelen "biruni" kayıtlarının fazlalığı Erzurum bölgesinin haraplığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Kemah, Erzincan ve Bayburt da Osmanlı-Safevi mücadelesine bağlı olarak sıkıntılı süreç geçirmiş yerleşmelerdir. Nitekim Sivas'tan Antep'e, Merzifon'dan Trabzon'a, Tokat'a kadar bütün orta Anadolu'ya dağılmış Erzincanlı, Kemahlı göçmenler bu durumun bir göstergesi olsa gerek.

Bu çalışmanın ikinci ayağını oluşturan şarki ifadesinin geçtiği yerleşmelerdeki diğer göç verilerinin ortaya konması durumuna göre şarki tabirinin nereler olamayacağı meselesine baktığımızda (bkz. Harita 2), Kemah, Erzincan, Erzurum ve Bayburt yerleşmelerinin isimlerini şarki kaydı bulunan yerleşmelerde göçmen gelen yerler olarak görmekteyiz. Dolayısıyla bu yerlerin şarki olarak nitelendirilmesi olanaksız. Şarki kaydı bulunan şehir ya da kasabalara gelen göç kayıtları arasında Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı yerleşmelerden sadece Amid, Siverek, Savur, Nusaybin, Birecik ve Kığı yerleşmelerinin isimlerine rastlayamıyoruz. Genel olarak baktığımızda Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı yerleşmelerin çoğu şarki kaydı geçen şehir ya da kasabalara göçmen verdiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Diyarbakır Eyaleti sınırları içinde kalan yerleşmeleri de şarki olarak nitelendiremeyiz. Şarki olarak nitelendiremeyeceğimiz diğer bölgeler ise Azaz, Halep, Şam gibi kayıtlar nedeniyle Suriye bölgesi ile Musul, Bağdat

²⁴ Mufassal defterlerinin olmayışına karşın diğer kaynaklardan yararlanılarak Orhan Kılıç tarafından kaleme alınan ve önemli bir çalışma olan XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648) adlı eserde şarki ifadesine dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu durumu, bu bölgede şarkilerin olmamasından ziyade diğer kaynakların bu konuda suskun olmasına bağlayabiliriz. Bkz. Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van Belediyesi Yay., Van 1997.

²⁵ Erzurum'un Osmanlı fethi akabinde ve sonrasındaki konumu için bkz. Bilgehan Pamuk, "Erzurum Eyâlet Kanunnâmeleri Hakkında Bazı Düşünceler", *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu (26-28 Haziran 2006) - II, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 2007*, s. 371-392.

gibi kayıtlar nedeniyle Irak bölgesidir. Gürcü kayıtları nedeniyle ise Anadolu'nun kuzey-doğusu şarki olarak nitelendirilemeyecek bölgedir. Dolayısıyla bu verilerden hareketle şarki olarak nitelendirilebilecek bölge Van Eyaleti ve Safevi hakimiyetindeki topraklar olabilir. Van Eyaleti'ne ait mufassalların olmayışı nedeniyle bu bölge için çok fazla yorum yapamıyoruz. Fakat, Diyarbakır şehir merkezine 16. yüzyılın ilk yarısında gelen göçmenler arasında Van Eyaleti sınırları içerisinde bulunan yerleşmeler de bulunmaktadır.²⁶ Şayet bu bölgeden gelen göçmenler şarki olarak nitelendiriliyorsa, o takdirde bu yerleşme isimlerinin zikredilmemesi gerekirdi. Netice olarak, bu makalenin konusu olan şarki kayıtları için incelediğimiz kırk kadar tahrir defterinden edindiğimiz bilgiye göre Van Eyaleti'nin de şarki olarak nitelendirilmesi olası değildir. Bütün bu olasılıklardan hareketle şarki olarak nitelendirilen bölge Safevi toprakları olmalıdır.

Mehmet Öz, Samsun'un Meğde köyünde "cemaat-i şarkıyan"dan söz edildiğini belirterek, bunların 16. yüzyıldaki Osmanlı-Safevi çatışması yüzünden İran sınırına yakın yerlerden iç kısımlara göçen bir grup olduklarını ifade etmektedir.²⁷ Cook, Şarkıyân ifadesi için, parantez içerisinde kelime belirsiz demiş, bunların Çaldıran mücadelesinin bir ürünü olabileceğini belirtmiştir.²⁸ Benzer şekilde Jenings de Kayseri'deki Şarkıyan kayıtlarını Osmanlı-Safevi mücadelesinin bir ürünü olarak görür.²⁹

Şarkıyan kayıtları ile Osmanlı-Safevi mücadelesi arasında bir bağ olduğu muhakkaktır. Nitekim 15. yüzyıl tahrirlerinde³⁰ şarki ifadesini görmek pek de mümkün değildir. Şarki kayıtlarının ortaya çıkışı 16. yüzyıl olup, yüzyılın ilk tahrirlerinde şarki kayıtları mevcutsa da, 16. yüzyılın ortalarına ait ikinci tahrir serilerinde Osmanlı-Safevi mücadelesinin şiddetlenmesine bağlı olarak şarki kayıtları daha da çoğalmıştır. Şarkilerin daha yoğun olarak geldikleri yerleşmeler Tokat ve Sivas en başta olmak üzere Antep, Merzifon, Trabzon gibi büyük şehirlerdir. Bir fikir vermesi açısından 1554 yılında Tokat merkezde kayıtlı Müslüman vergi neferinin yaklaşık % 11'i şarki kaydı taşımaktadır. Aynı tarihte Sivas merkezde kayıtlı Müslüman vergi neferinin de yaklaşık % 11,5'i şarki olarak kayıtlıdır.

²⁶ Alpaslan Demir, a.g.m., s. 15-29.

²⁷ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Yay., Ankara 1999, s. 72.

²⁸ M.A. Cook, *Population Pressure In Rural Anatolia 1450-1600*, London Oxford University Pres, Newyork Toronto 1972, s. 20.

²⁹ Ronald C. Jenings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, 7 (1976), s. 31, 34. Jenings, şarkıyanların tam olarak nereden ve hangi şartlar altında geldiklerini öğrenmenin ilginç olacağını ifade etmektedir., bkz. Ronald C. Jenings, a.g.m., s. 34.

³⁰ 16. yüzyıl tahrirlerine göre Şarki kayıtlarının yoğun olduğu Sivas, Tokat ve Çorum'un 15. yüzyıl tahrirlerinde şarki kaydına rastlanmamaktadır. Çorum için bkz. BOA. MAD. 354 (M. 1455-1456), s. 122-130. Sivas için bkz. BOA. TD. 2 (M. 1454-1455), s. 466-478; BOA. TD 19 (M. 1485-1486), s. 399-410. Tokat için bkz. BOA. TD. 2 (M. 1454-1455), s. 3-64; BOA. TD. 19 (M. 1485-1486), s. 3-26.

Şarki kaydı bulunan yerleşim merkezlerine bakıldığında (bkz. Harita 1) bu bölgelerin istikrarı yakalamış bölgeler olduğu görülmektedir. Şarki kaydı bulunmayan yerleşmeler ise Osmanlı-Safevi mücadelesinin cereyan ettiği bölgelerdir. Osmanlı-Safevi mücadelesinin etkileri olan bu bölgedeki yerleşmelerin verileri incelendiğinde bu yerleşmelere de göçmenlerin geldiği görülmektedir. Ama gelen göçmenler daha ziyade Osmanlı-Safevi mücadelesinin devam ettiği Anadolu bölgesinden, yani daha çok yakın çevrelerinden göçmen almışlardır.

1501 tarihli ahkam defterinde Yukaru Taraf veya Yukarı Canib olarak nitelendirilen İran tarafına sığınmak isteyen Erdebil tekkesine bağlı silahlı sufilere ödürülmesi, buna karşılık oradan da Osmanlı topraklarına sığınmak isteyenlere izin verilmemesini buyuran hükümler bulunmaktadır.³¹ Bu hükümlerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı-Safevi arasında belli bir nüfus hareketliliği³² mevcut. Örneğin, Tebriz şehrinde Sünnilerin çoğunlukta olmasından dolayı Safevilerin ilk dönemlerde bu yöre halkına güvendiklerini söylemek mümkün değildir.³³ Anadolu'ya yönelen göçlerde ekonomik ve mezhepsel kaygılar olabileceği gibi güvenlik kaygısı da ön plana çıkmış olmalıdır. Nitekim gayrimüslim şarkiler bu bağlamda değerlendirilebilir. İşte buradan hareketle incelediğimiz tahrir verilerine de dayanarak şarki olarak nitelendirilen bölgenin Safevi toprakları olduğunu söyleyebiliriz. Mühimme kayıtlarına bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Safevi adını, psikolojik olsa gerek, zikretmekten ziyade "Yukaru Taraf" yada "Yukarı Canib" ifadelerini kullandığını görmekteyiz.³⁴ Bu nedenle Safevi topraklarından gelenlerin de "şarki" ifadesiyle nitelendirilmeleri büyük bir olasılıktır. Dolayısıyla Şarki olarak kaydedilenlerin Safevi topraklarından mezhepsel, ekonomik ya da güvenlik kaygısıyla Osmanlı topraklarına gelen göçmenler olması kuvvetle muhtemeldir. Bize göre bu nedenle Osmanlı-Safevi mücadelesinden

³¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri (XVI.-XVII. Yüzyıllar)", *Bellekten*, LXVI, S. 246, Ankara 2002, s. 506. Ravenstein'in formüle ettiği ve "Ravenstein'in göç kanunları" olarak nitelendirilen kanunlardan biri de "Her göç akımı daha az etkide bir karşı akım meydana getirir" şeklindedir, bkz. R.H. Stoddard-D.J. Wishart-B.W. Blouet, *Human Geography*, 1986, s. 73-76. Dolayısıyla, Osmanlı topraklarından Safevi bölgesine yönelen göçlerin bir karşılığı olarak Safevi bölgesinden de Osmanlı topraklarına bir nüfus hareketliliğinin olması olası bir durumdur.

³² Osmanlı topraklarından İran'a göç için bkz. Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yay., Ankara 2002, s. 156-158. Tahrir defterlerinde de İran bölgesine gidenlerle ilgili bilgilere rastlamak mümkün: "Karye-i Ozan tâbi-i Sivas malikane vakf-ı Evladlık üzere der tasarruf-ı Mahmud bin Hacı Ali mezkur Mahmud kızılbaş olub emlakı emr-i şerif ile bey' olundukda", TKGM. TD. 14, vrk 59 b; Karye-i İki Kilise tâbi-i Sivas der nezd-i Horahun mezbur karyenin malikanesi olub zikr olunan malikanenin nısfı Kızılbaş giden Mahmud Çelebi veled-i Ali kızılbaş gitdikde Abdulgani Çavuş zikr olunan malikaneyi dergah-ı mualladan satun alub", TKGM. TD. 14, vrk 92 a"

³³ Bilal Dedeyev, "Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, Kış 2009, s. 127.

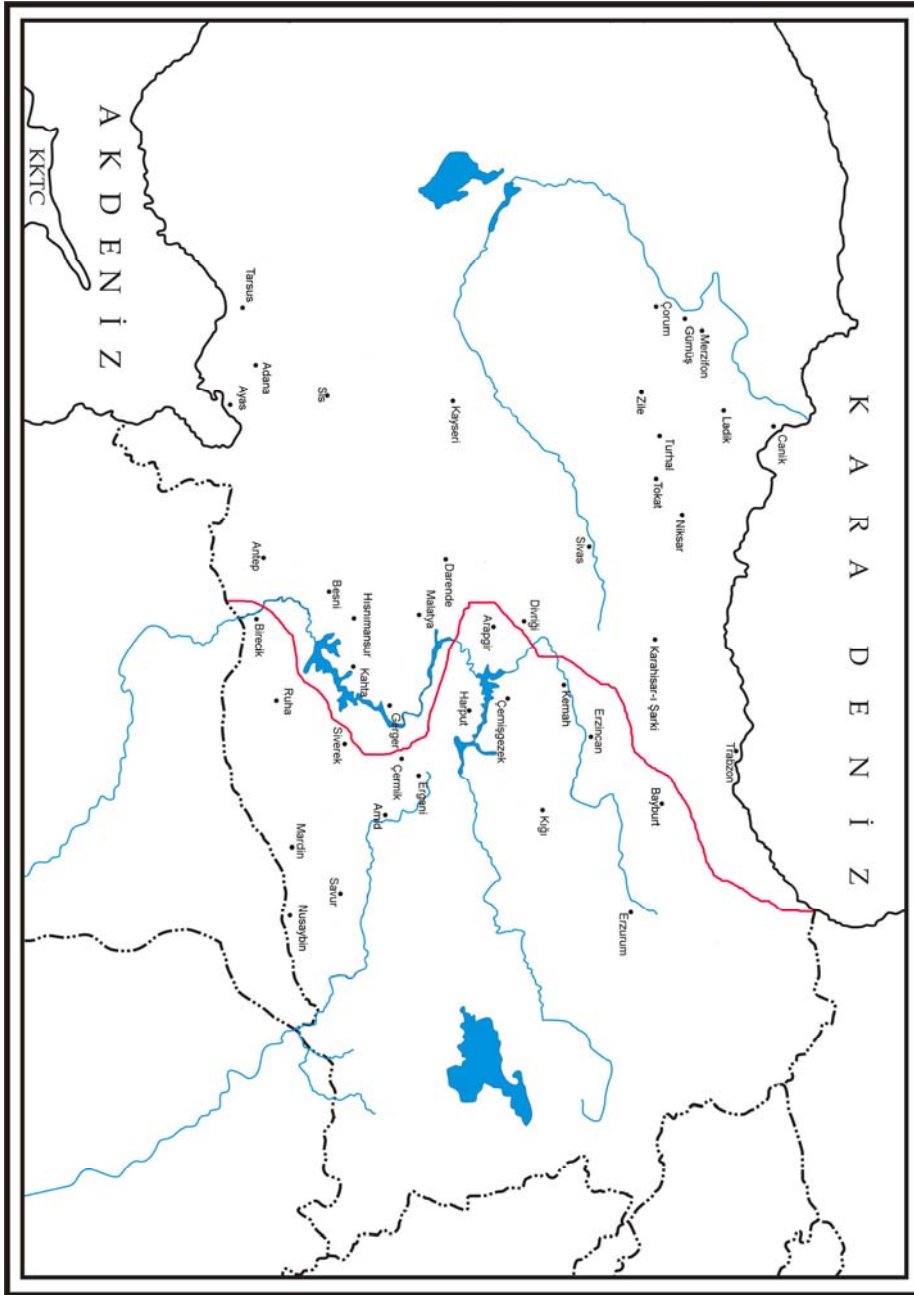
³⁴ Saim Savaş, a.g.e., s. 183-230.

etkilenen bölgelerde şarki kaydı bulunmamaktadır. Zaten bu kaygıyla Safevi topraklarını terk eden şarki göçmenlerin kendilerini güvende hissedecekleri Sivas, Tokat gibi büyük şehirler başta olmak üzere istikrarın bulunduğu yerleşmeleri tercih etmeleri doğal görülmektedir. Diyarbakır Eyaleti içerisinde Diyarbakır, Ruha ve Mardin gibi büyük şehirlerde dahi şarki kaydına rastlamamız bu durumla alakalı olsa gerek.

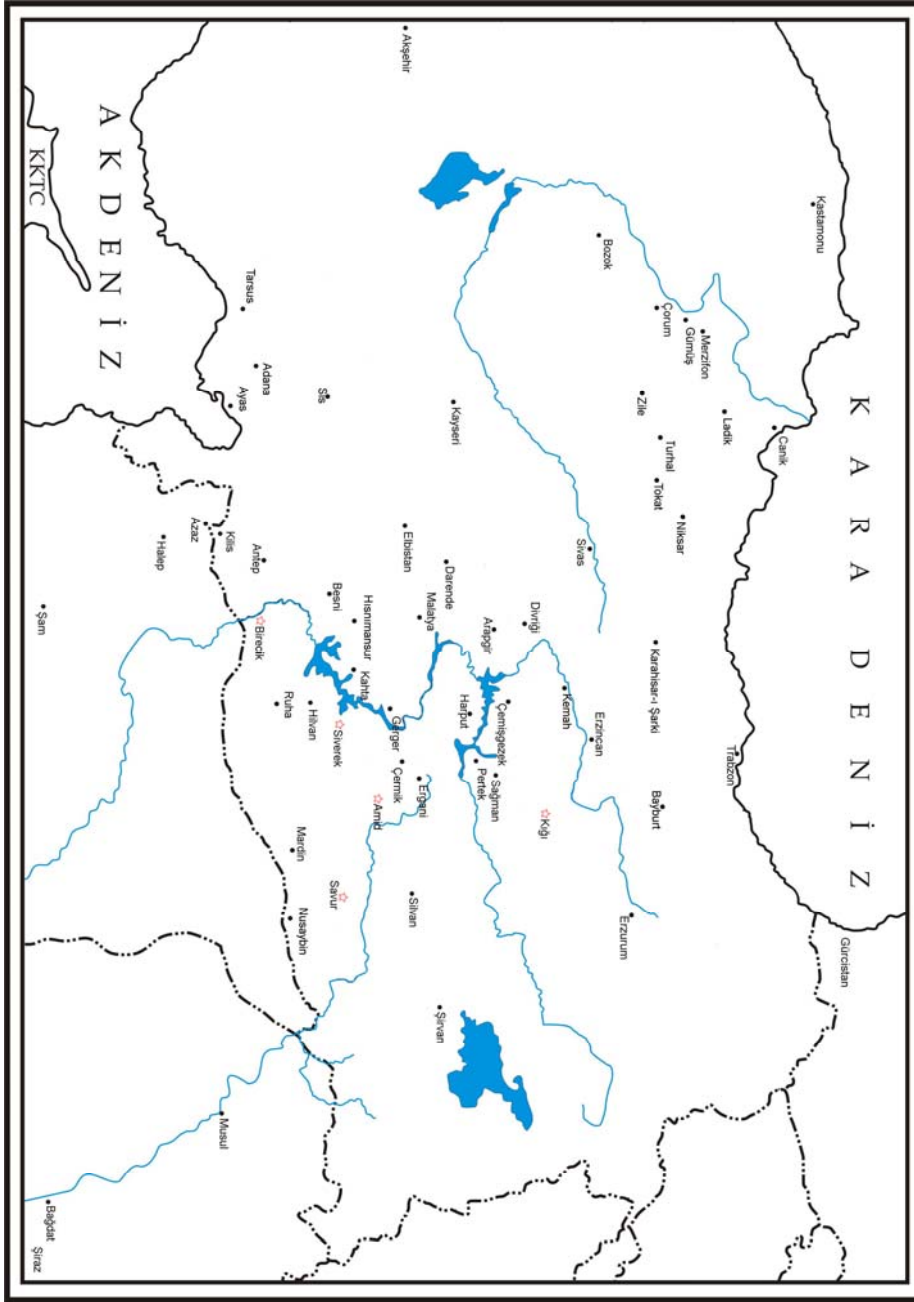
SONUÇ

Tahrir defterleri çerçevesinde incelemeye çalıştığımız “şarki” ifadesinin Safevi topraklarından Osmanlı topraklarına gönüllü göçler kapsamında yönelen kişileri ifade ettiğini söyleyebiliriz. Anadolu-İran arasında belli bir nüfus hareketliliğinin olduğu açıktır. İran bölgesine gidenlerle ilgili arşiv kayıtlarından bilgilere ulaşabilmekteyiz. Ama, İran topraklarından Osmanlı’ya gelen göçmenler ile ilgili sarıh bilgilere pek rastlayamıyoruz. Tahrir defterlerinde göçmenlerle ilgili veriler bulunmakta. İran hakimiyet sahasından Osmanlıya göç olduğuna göre, bu verilerin tahrirlere yansması gerekmektedir. İncelediğimiz tahrirler çerçevesinde yaptığımız bu çalışma göstermektedir ki şarki kayıtları bu verilerin tahrirlere yansımış halidir. Orta Anadolu’dan doğuya doğru olan bölge verileri çerçevesinde yaptığımız bu çalışmaya ait sonuçların, Orta Anadolu’nun batısına ait verilerle kıyaslanması durumunda daha sarıh yorumlara varılabileceğini de belirtmeliyiz.

İç göçler üzerine yapılan çalışmaların tamamlayıcısı olan dış göçler de ileride kapsamlı bir şekilde ele alınırsa (bu arada iç göçler de kapsamlı olarak yapılmalıdır) XVI. yüzyıl Anadolu’sunda nüfus hareketliliğinin oldukça fazla olduğu görülecektir. Dolayısıyla sanayi öncesi toplumların hareketsiz, nüfusun statik olduğu yönündeki görüşlerin Anadolu için pek de geçerli olmadığı rahatlıkla söylenebilecektir.

Harita 1: Tahrir Verileri İncelenen Yerleşmeler. (İncelenen bazı ufak yerleşmeler haritada gösterilmemiştir)

Harita 2: Şarkî kayıtları ile birlikte ismi zikredilen yerleşmeler. (Yıldız işaretli yerleşmeler hariç)

XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Dış Göçler: Şarkıyan

İdari Birim	Defter No	Defter Tarih	Sayfa / Varak No	Toplam Nefer	Müslim Nefer	Gayrimüslim Nefer	Toplam Şarki Adedi	Toplam Şarkilerin Toplam Nüfusa Oranı %0	Müslüman Şarki Adedi	Müslüman Şarkilerin Müslüman Nüfusa Oranı %0	Gayrimüslim Şarki Adedi	Gayrimüslim Şarkilerin Nüfusa Oranı %0
Tokat	287	1554	1-17/54-71	3139	1912	1227	215	68,49	206	107,74	9	7,33
Niksar	54	1520	96-100	355	275	80	24	67,61	24	87,27	0	0,00
Sivas	287	1554	325-351	2380	1150	1230	132	55,46	131	113,91	1	0,81
Çorum	444	1520	1-6	550	536	14	26	47,27	26	48,51	0	0,00
Anteb	186	1536	7-27	2277	2221	56	56	24,59	54	24,31	2	35,71
Hısnımansur	71	1519	275-280	336	247	89	8	23,81	3	12,15	5	56,18
Hısnımansur	123	1524	117-122	336	247	89	8	23,81	3	12,15	5	56,18
Merzifon	90	1520	137-156	1403	1156	247	30	21,38	25	21,63	5	20,24
Sivas	79	1520	507-520	1327	333	994	23	17,33	23	69,07	0	0,00
Kahta	71	1519	93-98	294	233	61	5	17,01	5	21,46	0	0,00
Ayas	969	1530	246-251	374	342	32	5	13,37	2	5,85	3	93,75
Zile	79	1520	191-196	407	407	0	5	12,29	5	12,29	0	0,00
Turhal	79	1520	305-306	165	165	0	2	12,12	2	12,12	0	0,00
Adana	450	1525	3-12	597	515	82	7	11,73	5	9,71	2	24,39
Tokat	79	1520	1-23	1885	1046	839	21	11,14	21	20,08	0	0,00
Canik	54	1520	426-429	365	309	56	4	10,96	4	12,94	0	0,00
Hısnımansur	419	1540	344-356	853	774	79	8	9,38	8	10,34	0	0,00
Malatya	408	1530	1-17	993	761	232	9	9,06	9	11,83	0	0,00
Trabzon	288	1554	6-28	1609	681	928	14	8,70	10	14,68	4	4,31
Besni	997	1547	380-384	427	356	71	3	7,03	3	8,43	0	0,00
Kahta	408	1530	416-421	340	285	55	2	5,88	2	7,02	0	0,00
Divriği	408	1530	678-691	788	533	255	4	5,08	4	7,50	0	0,00
Darende	408	1530	796-806	605	559	46	3	4,96	2	3,58	1	21,74
Ladik	90	1520	1-7	549	549	0	2	3,64	2	3,64	0	0,00
Gerger	71	1519	5-12	427	266	161	1	2,34	0	0,00	1	6,21
Sis	969	1530	702-708	440	224	216	1	2,27	0	0,00	1	4,63
Tarsus	69	1519	274-287	471	458	13	1	2,12	0	0,00	1	76,92
Besni	142	1560	263 b-265 b	520	446	74	1	1,92	1	2,24	0	0,00
Kahta	997	1547	242-249	643	542	101	1	1,56	1	1,85	0	0,00
Darende	252	1548	132-140	681	629	52	1	1,47	1	1,59	0	0,00
Gümüş	90	1520	170-179	745	745	0	1	1,34	1	1,34	0	0,00
Tokat	14	1574	139 b-154 b	3863	2592	1271	3	0,78	3	1,16	0	0,00
Erzurum	205	1540	15-18	21	21	0	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Savur	64	1518	311	93	93	0	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Tılafer	64	1518	340-341	206	206	0	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ebu Tahir	64	1518	662	54	54	0	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Tarsus	969	1530	404-415	605	591	14	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sis	69	1519	666-672	378	133	245	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sis	178	1536	7-12	536	261	275	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Kemah	60	1518	68-70	371	167	204	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Kemah	168	1530	15-19	416	210	206	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Erzincan	60	1518	4-14	997	480	517	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Erzincan	168	1530	127-141	1372	803	569	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Bayburd	60	1518	145-147	534	171	363	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Bayburd	966	1530	99-108	943	305	638	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hısnımansur	101	1563	231 b-237 b	948	844	104	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Besni	71	1519	173-179	390	345	45	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Besni	123	1524	65-73	456	410	46	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Besni	408	1530	566-572	398	349	49	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Gerger	408	1530	284-291	549	334	215	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Gerger	997	1547	118-124	750	404	346	0	0,00	0	0,00	0	0,00

Alpaslan Demir

Amid	64	1518	12-27	2550	1327	1223	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Amid	200	1540	17-56	4260	1716	2544	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Mardin	64	1518	216-228	1668	712	956	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ruha	64	1518	388-396	1199	857	342	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Harput	64	1518	614-620	842	475	367	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Tilek Ören	64	1518	158-159	127	4	123	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Cıksa	64	1518	162	104	11	93	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ribat	64	1518	168	67	8	59	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hini	64	1518	173-174	151	71	80	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Tercil	64	1518	191	54	0	54	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sincar	64	1518		312	255	57	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Birecik	64	1518	352-353	166	20	146	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Siverek	64	1518	460-463	253	93	160	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Çermik	64	1518	508-510	233	140	93	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ergani	64	1518	535-537	278	146	132	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Cüngüş	64	1518	582-583	160	31	129	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hırsan	64	1518	597	33	0	33	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Gölcük-i Süfla	64	1518	611	75	0	75	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hersini	64	1518	632	17	0	17	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Gölcük-i Ulya	64	1518	660	60	0	60	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Arabgir	64	1518	673-676	348	194	154	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Kiğ	64	1518	717	80	22	58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Çemişgezek	64	1518	757-758	335	55	280	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Pertek	64	1518	801	147	18	129	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Vaskird	64	1518	814	83	0	83	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ribat	64	1518	819	167	0	167	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Mazgirt	64	1518	831	96	18	78	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Mardin	200	1540	498-527	3606	1402	2204	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hini	200	1540	325-331	731	312	419	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Nusaybin	200	1540	763-768	666	418	248	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Savur	200	1540	376-377	198	177	21	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Adana	254	1547	13-25	927	768	159	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Karahisar-ı Şarki	255	1547	10-14	528	123	405	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Karahisar-ı Şarki	478	1569	22-29	688	180	508	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Nıksar	10	1574	7 b-12 a	1128	914	214	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sivas	14	1574	14 b-28 b	3376	1291	2085	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Divriği	252	1548	2-14	1082	649	433	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Divriği	153	1569	6 b-13 b	1461	888	573	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Darende	153	1569	66 b-70 b	817	781	36	0	0,00	0	0,00	0	0,00

Tablo 1: İncelediğimiz Tahrir Defterlerine Göre Yerleşmelerin Nüfus Yapısı, Toplam Kayıtlı Şarki Sayıları ve Şarkilerin Toplam Nüfusa %0 Olarak Oranı

KAYNAKÇA

I- ARŞİV VESİKALARI:

a) İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA):

- Tahrir Defterleri No (TD): 2, 19, 54, 60, 64, 69, 71, 79, 90, 123, 168, 178, 186, 200, 205, 252, 254, 255, 287, 288, 373, 408, 419, 444, 450, 478, 966, 969, 997

-Maliyeden Müdevver Defterler No (MAD): 354

b) Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TKGM):

- Tahrir Defterleri No: 10, 14, 101, 142, 153

II- DİĞER KAYNAK VE ESERLER:

AFYONCU, Erhan, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11, 2003, s. 267-286.

AŞIK PAŞAZADE, *Aşık Paşazade Tarihi*, İstanbul 1332 (Hicri).

BULDUK, Üçler, "XVI. Yüzyılda Çorum Sancağı", *OTAM*, S. 3, Ankara 1992 , s. 129-167.

COOK, M.A., *Population Pressure In Rural Anatolia 1450-1600*, London Oxford University Pres, Newyork Toronto 1972.

DEDEYEV, Bilal, "Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, Kış 2009, s. 126-135.

DEMİR, Alpaslan, "16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi", *Bilig*, S. 50, Yaz 2009, s. 15-29.

DEMİR, Alpaslan, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

DEMİR, Nilüfer, *Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2004.

ERDOĞAN, Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

ERDOĞRU, M. Akif, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmileri", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 71-78.

FAİST, Thomas, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Bağlam Yay., İstanbul 2003.

- FİCHTER, Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, (Çev. Prof. Dr. Nilgün Çelebi), Anı Yay., 7. baskı, Ankara 2004.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Internal Migration in Sixteenth Century Anatolia", *Journal of Historical Geography*, S. 30/2, 2004, s. 231-248.
- GÜRBÜZ, Adnan, *XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, Dergah Yay., İstanbul Ağustos 2001.
- İSLAMOĞLU-İNAN, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yay., İstanbul 1991.
- JENİNGS, Ronald C., "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, 7 (1976), s. 21-57.
- KILIÇ, Orhan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van Belediyesi Yay., Van 1997.
- METİN, Rafet, *XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde ve Keskin Örneği)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri (XVI.-XVII. Yüzyıllar)", *Bellekten*, LXVI, S. 246, Ankara 2002, s. 503-516.
- ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Yay., Ankara 1999.
- PAMUK, Bilgehan, "Erzurum Eyâlet Kanunnâmeleri Hakkında Bazı Düşünceler", *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu (26-28 Haziran 2006) - II*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 2007, s. 371-392.
- SAVAŞ, Saim, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yay., Ankara 2002.
- STODDARD, R.H.-Wishart, D.J.-Blouet, B.W., *Human Geography*, 1986.